

Pravo na *pravednu* plaću između pravednosti i deficita zakonâ

Josip Berdica *

Sažetak

Rad je posvećen odnosu pravednosti i hrvatskoga zakonodavstva kroz prizmu koncepta pravedne plaće. Cilj je problematizirati odnos između (društvene) pravednosti kao načela i pravne regulative kao prakse kroz njihov uzajamni odnos prema plaći kao plodu ljudskoga rada. Pravednost se povezuje s plaćom (dinamičko načelo pravednosti) i zakonskom regulativom jer se čini da je glede radnika i pravedne plaćena na snazi zakonodavstvo koje ne želi u punoj mjeri uz gospodarski rast očuvati i socijalnu jednakost.

Ključne riječi: pravednost, pravedna plaća, dostojanstvo, osoba, rad

»Čovjek [je] po naravi proizvođač«.
(Emanuel Mounier, »Pour un temps d'apocalypse«)

Uvodno

Pravednost je »prva vrlina društvenih ustanova, kao što je to istina u sustavima mišljenja« reći će jedan od najeminentnijih filozofa morala i politike našega doba John Rawls odmah na početku svoje *Teorije pravednosti* te dodati kako je zakone i ustanove koje bi bile nepravedne potrebno »reformirati ili dokinuti«. Naime, svaka osoba posjeduje nepovredivost utemeljenu na pravednosti koju čak ni socijalna država¹, kakvom se Republika Hrvatska često voli opisivati, ne može nadjačati.

* Dr. sc. Josip Berdica, Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Adresa: Stjepana Radića 13, 31000 Osijek, Hrvatska. E-pošta: jberdica@ravos.hr Ovaj rad je znatno dopunjeno izlaganje s međunarodnog simpozija »Zaslužuje li radnik pravednu plaću?« što se 27. siječnja 2012. održao u organizaciji Filozofskog fakulteta Družbe Isusove i Centra za poslovnu etiku iz Zagreba. Zahvaljujemo se prof. dr. Mariju Vinkoviću na kolegijalnom iščitavanju i sugestijama prilikom pisanja rada.

1 Iako bi se ovdje mogao uporabiti i termin »društvo blagostanja«, skloniji smo pojmu »socijalne države« jer u radu želimo govoriti o državi »koja je na sebe [službeno, op. a.] preuzela odgovornost za osiguranje osnovnih egzistencijalnih potreba svojih građana« (Puljiz, Vlado [et al.], *Socijalna*

Ako se pravednost shvati kao »krunu svih kreposti«², ona nije i ne može biti predmet političkoga pogađanja niti kalkulacija iz nekog društvenoga, a ponajmanje ekonomskoga interesa. Sažeto rečeno, istina i pravednost beskompromisne su kao prve vrline ljudskih aktivnosti.³

Pravednost je prije svega krepost koja uređuje naše odnose *prema drugim* ljudima zbog čega možemo govoriti o (dinamičkoj) pravednosti kao *načinu komunikacije* društva s pojedincem i obrnuto. Pravednost zahtijevaju odnosi *prema* ljudima na području onoga što čovjek posjeduje. U tom smislu pravednost postaje vodeća misao prava. Sastoji se u tome da svatko dobije svoje; to je središnji zahtjev pravednosti, zahtjev koji već pretpostavlja pravo budući da određivanje *mojega* i *tvojega* implicira postojanje jasnih predodžbi o vlasništvu. Što nekomu pripada, određuje pravo. U tom je smislu pravo bitna pretpostavka pravednosti.⁴

Pravednost kao pravna norma sastoji se u tome da nitko ne prisvaja sebi više nego što mu pripada te da svatko dobije *razmjerno* onomu što jest i što mu pripada. Za Aristotelovo poimanje politike upravo je pojam »djelidbene pravednosti« od posebne važnosti. On će reći da su države ustanove »djelidbene pravednosti«, dok je ustav prije svega određena vrsta te iste pravednosti.⁵ Iz ovoga će Aristotelova shvaćanja rimski pravnik Domicije Ulpijan kasnije pružiti definiciju pravednosti kao pravne norme koja se sačuvala do danas: *Pravednost je ustrajna i trajna volja dati svakomu njegovo*.⁶ S Kantom se pravednost ograničuje isključivo na pravnu normu te postaje prije svega pitanje društvenoga uređenja i civilnog društva.⁷ Pravednost vlada ondje gdje svatko može postati ravnopravnim dionikom onoga na što ima pravo kao i drugi (recipročnost primjene). Dakle, pravednost o kojoj go-

politika: povijest, sustavi, pojmovnik, Pravni fakultet, Zagreb, 2005., str. 6.) od kojih je plaća, može se dodati, jedna od temeljnih.

- 2 Usp. Stres, Anton, *Sloboda i pravednost*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2001., str. 265.
- 3 Usp. za ovaj pasus: Rawls, John, *A Theory of Justice*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge — Massachusetts, 1999., str. 3–4.
- 4 Usp. Stres, Anton, *nav. dj.*, str. 265–266. Ove ideje kao i nužna proširenja same teme vidi kod: Miličić, Vjekoslav, »Načelo jednakosti, pravednosti, pravičnosti«, u: *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, XLIII (1993) 6, str. 623–636.
- 5 Usp. Stres, Anton, *nav. dj.*, str. 267. Dodajmo da Aristotel unutar tzv. *iustitia particularis* razlikuje *iustitia distributiva* (raspodjelu) od *iustitia commutativa* (o ovome detaljnije vidi kod: Hefe, Otfried, *Pravda: filozofski uvod*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2008., str. 24.). Neki će autori ustvrditi da dominacija tzv. »komutativne pravednosti« pretpostavlja izbor sklon individualističkom usmjerenju kako u postavljanju tako i u rješavanju etičko–društvenih problema (usp. Vidal, Marciano, *Kršćanska etika*, UPT, Đakovo, 2001., str. 634.).
- 6 Definicija preuzeta iz: Stres, Anton, *nav. dj.*, str. 268. Ulpijan zapovijedi prava svodi na tri tzv. *kategorička principa prava*: (1) živjeti časno, (2) nikome ne činiti nepravdu i (3) svakome dati ono što mu pripada. Höffe tumači da se ovo posljednje načelo treba razumjeti u smislu da prava koja čovjek već ima (jer su ta prava već utvrđena drugim principom) trebaju biti zajamčena, odnosno da davanju prava slijedi njihovo ostvarenje (o ovome detaljnije vidi kod: Hefe, Otfried, *nav. dj.*, str. 51–54).
- 7 O ovome vidi kod: Rawls, John, *Lectures on the History of Moral Philosophy*, prir. Barbara Herman, Harvard University Press, Cambridge — Massachusetts — London, 2003., str. 217–234. Vrijedi detaljnije pročitati o kršćanskoj kreposti pravednosti kod: Cessario, Romanus, *Kreposti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2007., str. 133–162.

vorimo općenito se sastoji u tome da *dajemo svakomu ono što mu pripada*, tako da svatko dođe na svoje. Ukoliko se pravednost shvati kao etička kategorija sposobna moralno *usmjeravati* društvene ustanove, u dinamičkome značenju, pravednost je dati svakomu ono čega je »lišen«.

U tom se smislu i ovdje razumije pojam »pravedne plaće« kojemu prethodi »pravo na rad« kao jedno od stožernih socijalnih prava i stoga bitna pretpostavka za razumijevanje pojma »pravedne plaće« uopće. Iz tog razloga u prvome dijelu dijagnosticiramo *odnos* između (društvene) pravednosti kao načela i pravne regulative kao prakse kroz prizmu njihova *uzajamnoga odnosa* prema plaći kao plodu ljudskoga rada. Taj uzajamni odnos prolazi kroz nekoliko bitnih odrednica kao što su *vrijednost* rada kao tipično ljudske djelatnosti, odnos pojedinca i društva prema radu kao *stjecištu pravednosti i savjesti* zbog čega i svjedočimo sve izraženijoj diskrepanciji između rada i blagostanja. Gotovo je nemoguće zaobići suvremeni nepravedan položaj mladih na tržištu (ne)rada čemu prethodi i svojevrsna kriza obrazovanja koje u svome izvornom značenju pretpostavlja mukotrpan *rad* na sebi (»Upoznaj samoga sebe!«) kako bi se sutra moglo raditi i za druge (»Živjeti je, bez sumnje, ophoditi se sa svijetom, obraćati mu se, u njemu djelovati, brinuti se za njega«⁸). U drugome dijelu rada pravednost se povezuje s plaćom (dinamičko načelo pravednosti) i hrvatskom zakonskom regulativom u središtu koje se nalazi pravo kakvo jest (možda ne i kakvo bi trebalo biti). Rad ima sadržajna i tehnička ograničenja te služi ponajprije kao nacrt rasprave o odnosu pravednosti i prava prema ljudskoj osobi kao mjeri dostojanstva rada.

1. Subjektivna dimenzija rada i pravednost

Rad se objektivno može definirati kao svjesna djelatnost koju čovjek poduzima kako bi sebi i svojim bližnjima *osigurao* egzistenciju. To je aktivnost koja zahtjeva mentalni i fizički napor, a svrha mu je proizvoditi dobra i usluge kako bi se zadovoljile sve ljudske potrebe.⁹ Subjektivno gledano, rad je djelovanje čovjeka kao dinamičnoga bića, sposobnog obavljati različite radnje koje pripadaju radnomu procesu i koje odgovaraju njegovu osobnom pozivu.¹⁰

8 Ortega y Gasset, José, *Što je filozofija?*, Demetra, Zagreb, 2004., str. 76–77.

9 Usp. Šundalić, Antun, *Sociologija: Udžbenik sociologije za ekonomiste*, Ekonomski fakultet, Osijek, 2011., str. 207. Dok je rad bio vezan uz kućanstvo, zarada od njega najčešće je i ovisila o potrebama kućanstva. Danas je rad odvojen od kućanstva pa možda i u tome možemo pronaći odgovor na pitanje zašto rad danas često puta ne zadovoljava potrebe obiteljskoga života. Jednostavnije rečeno, dok je rad nekada »pratio« potrebe obitelji u kojoj se odvijao, rad danas »prati« potrebe kapitala u svijetu profita. Nije na odmet ovdje prisjetiti se i Marxove misli o »samootuđenju radnika«: »Radnik se [...] tek izvan rada osjeća pri sebi, a pri radu izvan sebe. Kod kuće je kad ne radi, a kad radi, onda nije kod kuće. Njegov rad dakle nije dobrovoljan, nego prisilan« (navod preuzet iz: Höffner, Joseph, *Kršćanski socijalni nauk*, Kršćanska sadašnjost — Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve, Zagreb, 2005., str. 144.).

10 Usp. Papinsko vijeće »Iustitia et pax«, *Kompandij socijalnog nauka Crkve*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2005., br. 270. Pojašnjenja u okvirima socijalnog nauka Crkve vidi kod: Dugalić, Vladimir,

U subjektivnom smislu rad se promatra kao čovjekova stalna dimenzija jer on »ne ovisi o onome što čovjek konkretno ostvaruje niti od vrste djelatnosti koju obavlja, nego samo i isključivo o njegovome dostojanstvu kao osobnoga bića«. ¹¹ Upravo ova *subjektivnost* daje radu njegovo osobito dostojanstvo koje priječi da ga se shvaća kao jednostavnu robu ili neosobni element proizvodnoga organiziranja. Jednostavnije rečeno: *osoba je mjera dostojanstva rada*. ¹² Kada se rad ne poštuje, zapravo se ne poštuje ljudska osoba. Propuštanjem isplate pošteno zarađene plaće ne poštuje se dostojanstvo ljudske osobe, a time i samoga rada. S druge strane, ljudski rad ne samo da proizlazi iz osobe, već je bitno određen i usmjeren na nju. Rad i njegovi plodovi moraju biti usmjereni *na subjekt* koji ga obavlja jer cilj rada uvijek ostaje čovjek a ne profit. Profit uvijek mora biti i jest plod rada *ljudske osobe*. Unatoč tomu što »kapitalistički poredak zapravo živi protuprirodno, od plodnosti novca« (J. Maritain), rad »živi« od plodnosti radnika zbog čega dostojanstvo radnika uvijek ima prednost pred profitom. U tome se sastoji *pravednost* plaće za obavljene rad. ¹³

Ljudski rad posjeduje i unutarnju socijalnu dimenziju. Rad jednoga čovjeka isprepliće se s radom drugoga, dok plodovi rada pružaju prigodu za razmjenu, za odnose i susrete. Zato se (ne)rad ne može pravedno vrednovati ako se ne vodi računa o njegovoj socijalnoj naravi. ¹⁴ Rad se, dakako, ne može shvatiti samo kao pravo, već i kao obveza, odnosno čovjekova dužnost. Čovjek mora raditi kako bi odgovorio na potrebe održanja i razvoja same čovječnosti. Rad se očituje kao moralna obveza u odnosu prema bližnjemu, bilo da se radi o vlastitoj obitelji ili o društvu općenito. ¹⁵ To pretpostavlja radnikovo savjesno izvršavanje dužnosti, što treba biti pravedno nagrađeno. Pravedna plaća implicira savjesno izvršavanje radnih obveza bez čega bi se izgubila komplementarnost pravednosti i savjesti.

2. Suvremena kriza rada

Suprotno uvriježenomu mišljenju da je rad izvor blagostanja, čini se da je u našoj suvremenoj »civilizaciji kapitala« rad u teškom sukobu s blagostanjem. Ovdje je stoga umjesno spomenuti paradoksalan odnos rada i života radnika. Strah od nezaposlenosti čovjeka čini bićem podložnim eksploataciji, odnosno izrabljivanju. »Nedostatak osjećaja dugoročne sigurnosti i mogućnosti smislenoga rada i zaposlenja nisu«, tvrdi Rawls, »destruktivni samo po samopoštovanje građana nego i

»O subjektivnosti i objektivnosti ljudskoga rada u svjetlu socijalnoga nauka Crkve«, u: *Communio*, XXXVII (2011) 111, str. 21–42.

11 Papinsko vijeće »Iustitia et pax«, *nav. dj.*, br. 270. Jedan slogan kaže: »Čovjek čini razliku!«.

12 Usp. *Isto*, br. 271.

13 Dobro je ovu temu proširiti opažanjima kod: Verstraeten, Johan, »Premišljanje ekonomije, stvar ljubavi ili pravde? Slučaj *Kompendija socijalnog nauka Crkve* i enciklike *Caritas in veritate*«, u: *Concilium*, XLVII (2011) 5, str. 137–149.

14 Usp. Papinsko vijeće »Iustitia et pax«, *nav. dj.*, br. 273.

15 Usp. *Isto*, br. 274.

po njihov osjećaj da su pripadnici društva¹⁶ uopće. S druge strane, paradoksalno je da ljudi što više rade, manje imaju, što potvrđuje tezu da sâm rad (radnika) sve više zaostaje za (vlasnikovim) kapitalom. Radnici su danas prisiljeni raditi sve više, dok njihovo materijalno blagostanje stagnira, čak biva sve lošijim. Time se slama ljudski duh jer postaje jasno da »bijeda za neke postaje nužno stanje kako bi drugi bili bogati«.¹⁷

Radnikov životni vijek pretvara se u radni vijek pri čemu ne trpi samo radnik već i njegova obitelj.¹⁸ Tako akumulacija bogatstva na jednome kraju predstavlja ujedno akumulaciju siromaštva na drugome. Dok se jedni bogate, drugi postaju sve siromašniji. I tako se ponovno slama ne samo ljudski, već i moralni duh društva u cjelini budući da postoji trajna opasnost da se oni na drugome kraju izbore za sebe pod svaku cijenu, ne birajući sredstva za dostizanje cilja koji su im implicitno nametnuli oni prvi, koji su njihov rad odvojili od kapitala. U konačnici, što radnici u ovome društvu mogu izgubiti osim vlastite bijede?!¹⁹ U tom smislu (neoliberalni) kapitalizam doista predstavlja »tako snažan generator nejednakosti da zatire i napore koji u najboljoj namjeri idu za preraspodjelom«²⁰ u korist onih koji se nalaze u najlošijoj poziciji u društvu što je, prema Rawlsovu shvaćanju, u suprotnosti s načelom pravednosti.²¹ Riječima Jona Sobrina:

16 Rawls, John, *Politički liberalizam*, KruZak, Zagreb, 2000., str. L–LI. Sva ova egzistencijalna nesigurnost znači da razina tjeskobe eksponencijalno raste, što znači da živimo u društvu u kojem su glavne odlike tjeskoba, ljutnja, bol i strah.

17 Da je tomu tako, dovoljno govori podatak da su direktorske plaće u nekim britanskim tvrtkama u posljednjih 30 godina narasle za vrtoglavih 4000%, a prosječna plaća radnika za 300%. Dok je 1980. direktor u banci *Barclays* imao 16 puta veću plaću od radnika, danas je to 160 puta. Osim toga, najbolje plaćeni 0, 1% nacije kući »odnosi« 6% ukupnog nacionalnoga dohotka, a očekuje se da do 2035. godine taj postotak naraste na 15% (usp. Magdalenić Bantić, Nataša, »Tačerizam nove generacije«, u: *Nacional*, br. 846, 31. siječnja 2012., str. 50.). Neka tumačenja ove ogromne diskrepancije između plaće radnika i direktora nalazimo kod: Bruckner, Pascal, *Bijeda blagostanja: Tržišna religija i njezini neprijatelji*, Algoritam, Zagreb, 2004., str. 11–24.

18 Ovo se može dodatno problematizirati i sve nejasnijom podjelom između radnog i slobodnog vremena. Dok je u industrijskoj paradigmi radništvo gotovo isključivo proizvodilo tijekom sati provedenih na radnom mjestu, u nematerijalnoj paradigmi, u kojoj je proizvodnja usmjerena na rješavanje problema ili stvaranje ideja ili odnosa, radno vrijeme teži se protegnuti na čitavo vrijeme života (usp. Hardt, Michael; Negri, Antonio, *Mnoštvo: Rat i demokracija u doba imperija*, Multimedijalni institut, Zagreb, 2009., str. 114.). Da je tomu tako svjedoče i najnovije najave iz Europske komisije koja u svom strateškom dokumentu potiče zemlje članice da konstantno povećavaju zakonsku granicu za odlazak u mirovinu, pa bi do 2060. godine građani Unije trebali raditi i do 72. godine!

19 Čitamo tumačenje: »Radnička klasa smatra se primarnom produktivnom klasom i izravno pod vladavinom kapitala, pa prema tome jedinim subjektom koji može stvarno djelovati protiv kapitala.« (Hardt, Michael; Negri, Antonio, *nav. dj.*, str. 110.). Naše je društvo u punom smislu riječi »klasno društvo« jer je, bez obzira na sve konotacije, klasa i dalje »dominantna forma stratifikacije«. O ovome dodatno vidi kod: Berger, Peter L., *Kapitalistička revolucija*, Naklada Naprijed, Zagreb, 1995., str. 74–80.

20 Callinicos, Alex, *Protiv trećeg puta: Antikapitalistička kritika*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2009., str. 9.

21 Tako Rawls, sažimajući svoje principe pravednosti, kaže da sve društvene vrijednosti, među kojima su i prihod i bogatstvo, trebaju biti raspodijeljene jednako, osim ako je nejednaka raspodjela bilo koje ili svih ovih vrijednosti svakomu od koristi. Dakle, nepravedne su nejednakosti koje nisu sva-

»Neizbježno živimo u civilizaciji koja je civilizacija kapitala, iz koje proistječu gotovo nepodnošljive nestašice, dehumanizacija ljudskih bića i razaranje čovječanstva kao jedne velike obitelji: iz te civilizacije, naime, rađaju se ljudi koji su osiromašeni odnosno izopćeni, rađaju se pobjednici i pobijedeni. Naša civilizacija trajno je i ozbiljno bolesna.«²²

Doista je nezamislivo osobno blagostanje koje stoji uz bok žalosnoj neimaštini. Prema teoriji mrvica, pojašnjava francuski filozof Pascal Bruckner, djelići bogatstva padaju sa stola najimućnijih te neprijeporno pridonose neizravnu poboljšanju sudbine najpotrebitijih. No svejedno, jaz između onih koji rade, a bivaju sve obespriježeniji i onih koji tuđim radom zgrću sebi dobit, raste. Problem očito nije gospodarske, već političke prirode budući da raspodjela prihoda uvijek ovisi o raspodjeli *moći*. Uostalom, klasa je zapravo biopolitički, istodobno ekonomski i politički pojam.²³

3. *Intermezzo: Problem nezaposlenosti i obrazovanja*

Biti nezaposlen također je izvor (dvostruke) bijede. Dok s jedne strane nezaposlene osobe drastično osjećaju smanjenje vlastitih prihoda, s druge strane trpi njihov osjećaj vlastite vrijednosti, pogotovo ako nezaposlenost duže traje. Nije čudo da nezaposlene osobe postaju mrzovoljne, nezadovoljne i depresivne. Nezaposlenost prvenstveno pogađa mlade osobe koje »s ogorčenjem gledaju kako se izjalovljuje njihova iskrena volja da rade i njihova raspoloženost da preuzmu svoju odgovornost za ekonomski i društveni razvitak zajednice«.²⁴ Ne treba onda čuditi odgovor na često postavljano pitanje zašto mladi žive (samo) noću. Zato što ih preko dana očito nitko ne treba. Ljepše rečeno, mladi su žrtve »(dnevne) socijalne

kome od koristi (usp. Rawls, John, *A Theory of Justice*, str. 54.). Preporučujemo pročitati analizu kod: Wyatt, Chris, *The Difference Principle Beyond Rawls*, Continuum, New York — London, 2008., str. 71–118.

- 22 Sobrino, Jon, *Izvan sirotinje nema spasenja: Mali utopijsko-proročki ogled*, Ex Libris, Rijeka, 2010., str. 93. Da ne spominjemo i svojevrni sadistički moment u hrvatskoj »civilizaciji kapitala« u kojoj moćnici suosjećaju (identificiraju se) sa siromašnima. Na simboličkoj razini to je doista potez sadista koji drugog udara u »glavu« jer zna da je onaj drugi svjesno biće sa subjektivitetom, samim time i s pravom na dostojan život. Na ovome se mjestu ne može ne uputiti čitatelja na zanimljiv sociološki esej kod: Толстој, Лав Николајевич, »Порство у наше време«, u: *Isti, Публицистички списи 1855–1909*, Сабрана дела Лава Николјевича Толстоја, Књига 16, Просвета — Рад, Београд, 1969., str. 462–526. Kao lajtmotiv za ovaj esej Tolstoju je, da nije tragično bilo bi možda i smiješno, poslužilo ondašnje stanje radnika na željeznici!
- 23 Usp. Bruckner, Pascal, *nav. dj.*, str. 15.; Hardt, Michael; Negri, Antonio, *nav. dj.*, str. 108. Baš iz ovdje navedenih razloga treba istaknuti da je i Europa u krizi jer se priklonila neoliberalnom modelu kapitalizma u kojem glavnu riječ vodi gospodarstvo pokretano *privatnim* interesima, dok su politika i demokracija *javna stvar* za opće dobro.
- 24 Höffner, Joseph, *nav. dj.*, str. 157. Prema podacima Hrvatskog zavoda za zapošljavanje potkraj prosinca 2011. bilo je evidentirano 315. 438 nezaposlenih osoba od čega je 16. 268 (5, 2%) osoba od 15 do 19 godina, 44. 045 (14, 0%) od 20 do 24 godine i 43. 960 (13, 9%) od 25 do 29 godina. Možemo reći da je od ukupnog broja nezaposlenih njih 104. 273 (odnosno 33, 1%) mladih od 30 godina što iznosi trećinu (http://www.hzz.hr/DocSlike/stat_bilten_12_20 11.pdf, preuzeto: 9. veljače 2012.).

isključenosti«. Ako se društveni napredak doista »velikim dijelom temelji na spremnosti i sposobnosti društva za uključivanje mladih u dizajn budućnosti cijele zajednice«²⁵, možemo reći da na mladima u punom smislu riječi budućnost zastaje. Društvo u kojemu je pravo na rad uništeno ili se sustavno niječe »ne može steći ni svoje etičko ozakonjenje ni društveni mir«.²⁶

Uz (ne)zaposlenost, kao bitan preduvjet aktivnoga uključivanja (ili isključivanja) mladih u društvo stoji i obrazovanje.²⁷ Naoko jednostavna riječ, čini se da danas simbolizira krizu života u svojoj najtemeljnijoj dimenziji. »U pozadini krize obrazovanja«, reći će francuski esejist Robert Redeker, »čini se da smo suočeni s krizom ljudskoga života, s krizom čovjeka samog.«²⁸ Obrazovanje koje od čovjeka traži *izdvajanje* iz društva jer misliti da bi se došlo u zemlju misli nameće obvezu cijeloga niza odreknuća, da bi naučio *raditi* za sebe i druge, danas je gotovo iluzija. Zašto? Pa »postavite svojoj djeci izazov uz samoću, kako bi mogla naučiti voditi unutarnje dijaloge u vlastitome društvu. Dobro školovani ljudi odgojeni su sa strahom od samoće; oni traže stalno društvo pomoću televizije, računala, mobilnih telefona i površnih prijateljstava.«²⁹

Naučiti *raditi* na sebi preduvjet je rada za druge.³⁰ Iako će drugi govoriti o tome, nije jedini (a nije ni nerješiv) problem ako društvo ne cijeni rad pojedinca, već je

25 Tako primjerice: Potočnik, Dunja, »Integracija mladih u tržište rada«, u: Ilišin, Vlasta; Radin, Furio (ur.), *Mladi: problem ili resurs*, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, 2007., str. 87.

26 Papinsko vijeće »Iustitia et pax«, *nav. dj.*, br. 288. Da ne spominjemo utjecaj nezaposlenosti ili teškoga pronalaženja posla među mladima na sklapanje braka i osnivanje obitelji. Najplodnije godine mladoga čovjeka protječu u egzistencijalnoj tjeskobi i besperspektivnosti. Detaljnije kod: Mandarić, Valentina Blaženka, *Mladi — integrirani i (li) marginalizirani*, Glas koncila, Zagreb, 2009., str. 89–93.

27 Ove dvije društvene stvarnosti povezuje i Vlada Republike Hrvatske u svome programu riječima: »Najveća povreda prava radnika je *nezaposlenost*. Stoga država radniku mora osigurati sigurnost rada [...] Uz to, poticanjem i financiranjem *cjeloživotnoga učenja* radniku ćemo omogućiti da se prilagođava potrebama tržišta rada i tehnološkomu razvoju te jača svoju kompetentnost.« (»Program Vlade 2011–2015«, str. 33. [dostupno online izdanje na: <http://vlada.hr>] Kurziv u navodu naš!). I naša se Vlada, dakle, priklonila tom mutnom i nejasnom pojmu »cjeloživotnoga obrazovanja« što potvrđuje *Zakon o posredovanju pri zapošljavanju i pravima za vrijeme nezaposlenosti* (NN 80/08, 121/10, osobito čl. 25.) kao i *Zakon o obrazovanju odraslih* (NN 17/07, osobito čl. 2., st. 1.). Stalno učenje postaje gotovo prisila (ako želiš raditi, uči), ali nitko točno ne zna što i zbog čega zapravo treba učiti. Dakle, minula su vremena u kojima je jedna životna faza bila namijenjena obrazovanju, a druga stjecateljskom radu. Da ne govorimo o tome da ova druga faza postaje puno važnija od one prve čemu svjedoči i sâm tzv. »Bolonjski proces« koji studente ustvari želi što brže »izbaciti« iz klupa na tržište rada (društvo ne želi financirati »vječne studente« koji puno troše, a ništa ne zarađuju). O ovome detaljnije vidi kod: Liessmann, Konrad P., *Teorija neobrazovanosti: Zablude društva znanja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2008., str. 23–41.

28 Redeker, Robert, »Križa škole križa je života«, u: *Europski glasnik*, XIV (2009) 14, str. 123. Vrijedi uzeti ovaj broj *Europskoga glasnika* zbog glavne teme »Križa obrazovanja«. Oni koji sudjeluju u stvaranju »das Land des Denkens« trebaju si uvijek iznova postaviti misao: *što je ustvari obrazovanje?*

29 Gatto, John T., Oružja za masovno poučavanje: Putovanje nastavnika kroz mračni svijet obaveznog školovanja, Algoritam, Zagreb, 2010., str. 19. Kurziv u navodu istaknuo autor članka.

30 Vrijedi ovdje istaknuti čl. 4. »Deklaracije Petog hrvatskog socijalnog tjedna« koji kaže: »Kao narod i politička zajednica ne smijemo odustati od odgoja za rad. U potrošačkoj, zabavljačkoj kulturi nije

osobit problem ako pojedinac ne cijeni vlastiti rad. Kažu da je smisao obrazovanja *integracija* mladoga čovjeka u postojeće društvo. No, da bi pridonijela integriranju, škola je bila prisiljena smanjiti intelektualne zahtjeve. Drugim riječima, bilo je potrebno žrtvovati kulturu na račun masovne kulture što slijedi svijet industrijske zabave.³¹ Ako se *celebrity* (riječ se ovdje rabi u ironičnome širem kontekstu) u našem društvu može postati ne-radom, zašto onda uopće raditi? Zašto uopće učiti *raditi* na sebi, kad to može neki »modni mačak« umjesto nas? Uostalom, nije li u modi i takozvana »copy-paste« izrada »vrhunskih« seminarskih i diplomskih radova? Uz trud od desetak minuta moguće je dobiti izvrsnu ocjenu! Nema veze što je to — krađa.³² Problemi su to koji muče, vjerujem, mnoge mlade osobe jer od starijih vide da se u ovome društvu ne uspijeva toliko znanjem (radom *na sebi*), već (po)zna(va)njem (radom *drugoga* za mene). Zato je kriza obrazovanja kriza života u svojoj temeljnoj dimenziji — kriza čovjeka samog. Moglo se i očekivati da će takva kriza čovjeka nužno dovesti i do krize (pravednoga) *odnosa prema radu*.

4. »Pravedna plaća« kao načelo

Iako hrvatsko zakonodavstvo ne poznaje pojam »pravedne plaće«, treba istaknuti da je »pravedna plaća«, prema Katoličkoj crkvi, najvažnije sredstvo za ostvarenje pravednosti u radnopравnim odnosima. »Pravedna plaća« je, može se reći, teološki pojam u okvirima socijalnoga nauka Crkve koji u sebi želi objediniti *dostojanstvo svake ljudske osobe, dostojanstvo rada* i pitanje *pravednoga* vrednovanja rada pri čemu pravednost treba razumijevati kao davanje svakomu radniku onoga što mu po vlastitome dostojanstvu rada pripada — »pravednu plaću«. Ona je »zakonit plod rada«, kaže Katekizam, te onaj tko uskraćuje plaću ili je ne daje u dužno vrijeme i u pravednome razmjeru s obavljenim poslom čini »tešku nepravdu«.³³

Pri određivanju »pravedne plaće« treba voditi »računa o funkciji i produktivnosti svakoga radnika, o stanju poduzeća i o općem dobru« kako bi se rad na-

lako odgajati za rad, stoga je u odgoju za rad potrebno ojačati funkciju obitelji [...] Svjesni smo da će nastupiti brojni novi oblici rada u budućnosti, pa je nužno njima prilagoditi zakonska rješenja te naš sustav pripremati da bude u stanju obrazovati djecu i mlade za realne poslove koji nadolaze. Nedovoljno je mehanički proizvoditi struke, ne vodeći računa o tome mogu li se ljudi zaposliti. Tako proizvodimo nezaposlene i nezaposlive.« (<http://www.ika.hr/index.php? prikaz=vijest&ID=135937>, preuzeto: 12. veljače 2012.).

31 Usp. Redeker, Robert, *nav. dj.*, str. 131. Ipak će većina (54, 7%) mladih u Hrvatskoj dobro opće obrazovanje istaknuti kao najvažniju kvalitetu pri pronalaženju dobrog posla (usp. Potočnik, Dunja, *nav. dj.*, str. 97.). S druge strane svjedočimo sve većem broju slučajeva u kojima studenti s nekih renomiranih Pravnih fakulteta u SAD-u tuže svoje nekadašnje fakultete zbog obmane da će im njihova diploma osigurati posao u roku najduže devet mjeseci. Ni dobro obrazovanje danas nije jamstvo ne samo dobrog već ikakvog posla.

32 O ovome detaljnije vidi kod: Keen, Andrew, *Kult amatera*, Fraktura, Zaprešić, 2010., str. 153–157. U ovome kontekstu djelo »Izdajstvo klerika« Juliene Bande iz 1926. djeluje gotovo proročki.

33 U već spomenutoj »Deklaraciji Petog hrvatskog socijalnog tjedna« stoji (čl. 6.) da je neisplata »dostojne (sic!) plaće« teološki gledano grijeh, a društveno ništa drugo nego krađa. Da je plaća »zakonit plod rada« implicitno tvrde *Ustav* i *Zakon o radu* o čemu se govori kasnije.

građivao na način da se čovjeku osiguraju sredstva za dostojno materijalno, društveno, kulturno i duhovno življenje njegovo i njegovih.³⁴ Jednostavan sporazum između radnika i poslodavca glede visine plaće nije dovoljan da bi se dogovorena plaća nazvala »pravednom« jer ona »ne smije biti ispod uzdržavanja života« radnika.³⁵ Naravno pravo je, dakle, ispred i iznad slobode ugovora jer iznad njega stoji naravni zakon: plaća mora podmirivati »razumnu mjeru životnih potreba radnika«. Stoga, ako radnik iz nužde pristane na plaću uz koju gladuje, govori se o nasilju nad pravednošću.³⁶

Problem plaće danas, ističe kardinal Joseph Höffner³⁷, mora se promatrati u njegovoj višeslojnosti. Tako se pitanje ispravne ili pravedne plaće postavlja na četiri različite razine:

1. Na razini proizvodnoga pogona mora se, budući da je pogon u tržišnoj utakmici, čvrsto držati temeljnoga načela: isti učinak — ista plaća;
2. Utvrđivanje nadnice unutar pogona već pretpostavlja odluku o *makroekonomskoj raspodjeli između kapitala i rada*;
3. Pitanje o pravednoj plaći ne tiče se samo kapitala i rada, već dobiva sve veće značenje za *tri sektora modernoga gospodarskog društva* (primarni, sekundarni i tercijarni sektor);³⁸
4. Pitanje o *pravednoj plaći za obitelj*, odnosno o iznosu plaće koja bi bila dostatna za dostojno uzdržavanje obitelji.³⁹

34 Usp. Papinsko vijeće »Iustitia et pax«, *nav. dj.*, br. 302. Uostalom, osnovna vrijednost istaknuta u »Povelji Europske unije o temeljnim pravima« jest dostojanstvo ljudske osobe (čl. II. –61.), samim time i radnika i njegovoga rada (čl. II. –75.).

35 Papinsko vijeće »Iustitia et pax«, *nav. dj.*, br. 302.

36 Höffner, Joseph, *nav. dj.*, str. 147. Ovime ulazimo u svjesni »sukob« s (logičko) pravnim pozitivizmom prema kojemu »isključivo empirijske i analitičke pravne tvrdnje imaju znanstveni karakter, dok su normativne pravne tvrdnje, naime tvrdnje o pravednosti, neznanstvene«. Tako je i pravednost kategorija koja se ne može empirijski razraditi motrenjem nazočnoga, za razliku od deskripcije činjenice prihvaćanja norme. Drugim riječima, na tematiziranje pravednosti, prema pravnome pozitivizmu, nema objektivnog odgovora ni u znanstvenom ni u izvanznanstvenom smislu (o ovome svemu vidi kod: Svetlič, Rok, »Ontološki uvjeti nastanka pravnoga pozitivizma«, u: *Filozofska istraživanja*, XXVII (2007) 1, str. 121–122). Riječima de Bonalda, očitost autoriteta zamijenjena je autoritetom očitosti. Mi smo, pak, mišljenja da »govoriti o "naravnome zakonu" može značiti jedino: spominjati one ljudske norme koje se odnose na fundamentalne dinamike koje imaju sposobnost da se pokažu kao zahtjevi za autentičnim ostvarenjem svakoga pojedinoga čovjeka, i to u okviru bilo koje situacije« (Torres Queiruga, Andrés, »Naravni zakon i teologija u sekularnom kontekstu«, u: *Concilium*, XLVI (2010) 3, str. 37).

37 Usp. ovo kod: Höffner, Joseph, *nav. dj.*, str. 217–221.

38 Ovo se tiče osobito razlika u plaćama kod različitih stupnjeva djelatnosti gdje se često može zamijetiti sve veći jaz između onih koji rade teže fizičke poslove, a primaju manje plaće, za razliku od onih koji, uz pomoć tehnologije, rade uvjetno rečeno lakše poslove, a primaju znatno više plaće (usp. Höffner, Joseph, *nav. dj.*, str. 219–220).

39 Iako se ovdje ne možemo detaljnije baviti time, treba istaknuti da »Povelja o pravima obitelji« Svete Stolice (iz 1983.) pobliže određuje (u čl. 10.) tzv. »obiteljsku plaću« kao nagradu za rad koja treba biti dostatna za dolično osnivanje i uzdržavanje obitelji, što izvire prije svega iz prava obitelji »na društveni i gospodarski poredak u kojem će organizacija rada biti takva da omogućuje njezinim članovima da žive zajedno te ne šteti jedinstvu, dobrobiti, zdravlju i čvrstoći obitelji« (navod preu-

Da bi se uspostavili pravedni odnosi na području rada važno je razlikovanje *izravnoga* od *neizravnoga* poslodavca. Dok je izravni poslodavac osoba ili ustanova s kojom radnik izravno sklapa ugovor o radu sukladno određenim uvjetima, pod pojmom neizravnoga poslodavca »treba razumjeti brojne raznolike čimbenike koji osim izravnoga poslodavca utječu na stanovit način na to kako se sklapa radni ugovor i, dosljedno, oblikuju više ili manje pravedni odnosi na području ljudskoga rada.«⁴⁰ Pojam neizravnoga poslodavca u prvom se redu može primijeniti na subjekte koji su kadri usmjeravati, na nacionalnoj i međunarodnoj razini, politiku rada i gospodarstva, odnosno na državu. »Upravo država«, kaže Ivan Pavao II., »mora voditi pravednu politiku rada.«⁴¹ Iz tog razloga poštivanje objektivnih prava radnika mora biti *adekvatni i temeljni kriterij* oblikovanja ekonomije; kako u svakoj državi zasebno, tako i u cjelini svjetske ekonomske politike. Neizravni poslodavac ima veliku ulogu u »ostvarivanju potpunoga poštivanja radničkih prava, jer prava ljudske osobe jesu ključni element svakoga moralnog društvenog poretka.«⁴²

5. Hrvatsko zakonodavstvo kao praksa

Što je s hrvatskim radnim i kaznenim zakonodavstvom kada je u pitanju *pravo na plaću*? Može se istaknuti da hrvatska zakonska rješenja ne rabe pojam »pravedne plaće«, što ne treba čuditi jer zakoni nisu teološki već pravni tekst. Hrvatski pravni akti samo definiraju i utvrđuju načela — pravo na plaću kao opće načelo, zatim »primjerenu plaću«, »minimalnu plaću« i »najnižu osnovnu plaću« kao minimalna određenja općega načela te neisplatu plaće kao kazneno djelo zbog kršenja općega načela i njegovih minimalnih određenja.⁴³

Zakon o radu obvezuje na isplatu plaće riječima: »Poslodavac je obvezan u radnom odnosu radniku dati posao te mu za obavljene rad isplatiti plaću.«⁴⁴ Iako ovim Zakonom nije definiran sâm pojam plaće, prema shvaćanju hrvatskih prav-

zet iz: Valković, Marijan (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991., str. 568.). Teško je ne zamisliti se nad pitanjem koliko je sve frenetičnija potraga za blagostanjem utjecala na kvalitetu obiteljskoga života.

40 Ivan Pavao II., *nav. dj.*, br. 16.

41 Isto, br. 17. Upućujemo na korisno promišljanje nad ovom temom u: Papinsko vijeće »Pravda i mir«, *Za reformu međunarodnoga financijskog i monetarnog sustava u perspektivi javnog autoriteta s univerzalnom nadležnošću*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, Dokumenti 153, 2012. Na jednom će mjestu (str. 30.) spomenuta Nota apelirati kako je potrebno »povratiti primat duhovnoga i etike i, zajedno s njima, primat politike koja je odgovorna za opće dobro, koje je iznad ekonomije i financija«. O ovoj temi i cijeloj Noti sažeto i analitički progovara: Gregg, Samuel, »The Vatican's Calls for Global Financial Reform« (<http://www.foreignaffairs.com/print/134345>, preuzeto: 14. veljače 2012.)

42 Usp. Ivan Pavao II., *nav. dj.*, br. 17. Kao korisnu nadopunu vidi: Vidal, Marciano, *nav. dj.*, str. 427–471; 633–660.

43 Možemo reći da *Ustav* Republike Hrvatske kao najviši zakonski akt (čl. 55–56) određuje dva opća načela: (1) pravo na rad i (2) pravo na zaradu kao izvedeno pravo. Ovdje je predmet potonje.

44 Čl. 5., st. 1. *Zakona o radu* (NN 149/09). Zanimljivo je da hrvatski premijer *Zakon o radu* naziva odrazom »kulture duha« što bi trebalo značiti da dotični zakon pokazuje aktualne vrijednosti

nih stručnjaka, plaća se može definirati kao iznos novca koji je poslodavac dužan na temelju radnoga odnosa najmanje jednom mjesečno isplaćivati radniku za obavljeni rad.⁴⁵

U slučaju kada plaća nije uređena kolektivnim ugovorom odnosno pravilnikom o radu, a sam ugovor o radu ne sadrži dovoljno podataka na temelju kojih bi se ona mogla odrediti, poslodavac je dužan radniku isplatiti tzv. »primjerenu plaću«. Pod »primjerenom plaćom« podrazumijeva se »plaća koja se redovito isplaćuje za *jednak* rad«. ⁴⁶ Iako bi se površnim pristupom moglo činiti da hrvatsko zakonodavstvo pojam »pravedne plaće« zamjenjuje »primjerenom plaćom«, to nije slučaj jer u srcu pojma »primjerene plaće« stoji *jednakost*⁴⁷ (nepropisane plaće s onim plaćama koje su propisane za isti ili sličan rad). Zakon o radu naglašava da po pitanju isplaćene plaće ne smije biti nikakve diskriminacije ako dvije osobe, bez obzira na spol, obavljaju *jednak rad* i *rad jednake vrijednosti*.⁴⁸

Budući da *Zakon o radu* ne propisuje precizno kriterije koje je sud dužan uvažiti pri utvrđivanju ovakve plaće, pravni stručnjaci smatraju kako bi se u konkretnome slučaju trebale uzeti u obzir (1) aktualne plaće drugih radnika koji kod poslodavca obavljaju poslove i zadatke istoga ili drugoga radnog mjesta, iste ili približno iste složenosti. Ako takvih radnih mjesta nema, valjalo bi razmotriti (2) plaće radnika koji obavljaju jednake poslove ili poslove jednake ili približno jednake složenosti na razini djelatnosti, a potom (3) srodne djelatnosti. Daleko je veći problem ako poslodavac nema usporedivoga radnika ili rad slične naravi, jednake vrijednosti ili uopće nema drugih radnika. U tome bi slučaju kao polazište za utvrđivanje osnove i mjerila primjerene plaće (4) »mogli poslužiti granski kolektivni ugovori, kao i (5) podatci o plaćama po pojedinim djelatnostima, odnosno na razini Republike Hrvatske, koji se na temelju službenih podataka javno objavljuju«. ⁴⁹ Ukoliko takvu plaću nije moguće utvrditi, »primjerenu plaću« (6) određuje

hrvatskoga društva. Iz tog razloga bit će zanimljivo pratiti i najnovije najave izmjene spomenutoga zakona!

45 Usp. Mlinarić, Vesna, *Plaće*, TIM press, Zagreb, 2005., str. 14.

46 Čl. 82., st. 4. *Zakona o radu*.

47 Ova *jednakost* plaća uređuje se na dvije osnove utvrđenima *Zakonom o radu*: na osnovi zabrane diskriminacije (čl. 5., st. 4.) i na osnovi jednakosti plaća žena i muškaraca (čl. 83., st. 1.). U tom smislu plaća obuhvaća ne samo osnovnu plaću već i sva davanja bilo koje vrste koja se isplaćuju izravno ili neizravno, u novcu ili u naravi (usp. Zuber, Marija, »Plaće, naknade plaća i ostala primanja radnika iz radnog odnosa«, u: Potočnjak, Željko (ur.), *Radni odnosi u Republici Hrvatskoj*, Pravni fakultet — Organizator, Zagreb, 2007., str. 223–224). Pojam *jednakosti* i inače je izuzetno važan kako za pravni sustav (usp. Hefe, Otfried, *nav. dj.*, str. 11–13) tako i za društvenu etiku uopće (usp. Vidal, Marciano, *nav. dj.*, str. 634–635).

48 Usp. čl. 83., st. 2. *Zakona o radu*. Nama ovdje nije moguće ulaziti u temu *jednakosti* plaća u odnosu prema osobama s invaliditetom no i to je jedna od važnih područja ostvarenja pravednosti u plaćama. Kao uvod za analizu odnosa našeg (radnog) zakonodavstva prema osobama s invaliditetom općenito vidi kod: Babić, Zdenko; Leutar, Zdravka, »Položaj osoba s invaliditetom na tržištu rada Republike Hrvatske«, u: *Socijalna ekologija*, XIX (2010) 2, str. 195–213.

49 Obradović, Željka, »Plaće«, u: Crnkčić, T., [et al...], *Zakon o radu s komentarima i tumačenjima*, TIMpress, Zagreb, 2010., str. 265.

sud⁵⁰ koji bi trebao voditi računa o netom navedenim mjerilima pri određivanju primjerene plaće.

Pravno je stajalište Vrhovnoga suda da »u slučaju kada ugovor o radu ne sadrži dovoljno podataka na temelju kojih bi se mogla odrediti plaća, to ne čini ugovor ništavim jer je zakonodavac predvidio da će se u tom slučaju radniku isplatiti primjerena plaća ili, u nedostatku mjerila za istu, plaću će utvrditi sud«. ⁵¹ Iako neodređivanje plaće ugovorom o radu sâm ugovor ne čini ništavim, preostaje utvrditi utemeljenost odgovornosti poslodavca prema kaznenim odredbama *Zakona o radu*, budući da je poslodavac sklopio ugovor o radu koji ne sadrži bitne uglavke propisane navedenim zakonom. ⁵²

Ta propisana *jednaka* (za isti ili sličan rad) plaća može teorijski, a praktično kao što čujemo da i jest, biti daleko od *pravedne* plaće koja bi bila dostatna da se čovjeku osiguraju sredstva za dostojan život. Naime, *Zakon o minimalnoj plaći* propisuje »najniži mjesečni iznos bruto plaće koji pripada radniku za rad u punome radnom vremenu« ⁵³ te ona za razdoblje od 1. lipnja 2011. do 31. svibnja 2012. u Republici Hrvatskoj iznosi 2 814 kuna. ⁵⁴

Novi je *Kazneni zakon* (konačno) neisplatu plaće uvrstio među »kaznena djela protiv radnih odnosa i socijalnoga osiguranja«. ⁵⁵ Tim se zakonom pod plaćom »podrazumijeva osnovna plaća i sva druga davanja u novcu ili u naravi koja radnik prima po osnovi rada, u bruto iznosu što uključuje i doprinose iz plaće i na plaću prema posebnom propisu«. ⁵⁶

50 Usp. Zuber, Marija, *nav. dj.*, str. 227.; Mlinarić, Vesna, *nav. dj.*, str. 22.

51 Usp. Mlinarić, Vesna, *nav. dj.*, str. 21. U ovome konkretnom slučaju zadatak pravosuđa bi očito trebao biti stvaranje tzv. »pravne sigurnosti« povezivanjem odlukâ iz različitih, ali sadržajno istih slučajeva u što dosljednije i jedinstvenije izricanje pravde u ovom i sličnim slučajevima. »Pravna sigurnost« stoji u temelju društva koje sebe želi nazivati demokratskim jer ona jamči osiguranje maksimuma slobode svojim građanima.

52 Obradović, Željka, *nav. dj.*, str. 265.

53 Čl. 2. *Zakona o minimalnoj plaći* (NN 67/08).

54 Objavljeno u: NN 58/11; 60/11. Treba razlikovati »minimalnu plaću« od »najniže (osnovne) plaće«. Naime, *Uredbom o najnižoj osnovnoj i minimalnoj plaći* (NN 73/93) uređeno je da se najniža osnovna plaća uvećava »za rast cijena na malo u tekućem razdoblju«, dok se »minimalna plaća« utvrđuje »u svoti od 70% najniže osnovne plaće« (Čl. 2. i 3.). Najniža plaća je »najmanji mjesečni iznos plaće za puno radno vrijeme, na koju radnik ima pravo neovisno o zahtjevnosti radnog mjesta na kojem radi, tržišnom položaju poslodavca ili drugim uvjetima« (Zuber, Marija, *nav. dj.*, str. 228.).

55 Ovdje je dobro ponovno si podsvijestiti povijesno primarni i do danas nezaobilazni zadatak pravde u okvirima pravosuđa: (1) u građanskom pravu omogućiti osobi da dođe do pravde (pomoći mu da dođe do svog prava, tj. odlučivati o pravima i o odgovarajućim obvezama), a (2) u kaznenom pravu kažnjavati samo one koji su krivi a oslobadati nevine i određivati kaznu prema stupnju krivnje (usp. Hefe, Otfried, *nav. dj.*, str. 55.).

56 Čl. 132., st. 5. *Kaznenog zakona* (NN 125/11). Stoga i ne čudi najava nove Vlade o donošenju uredbe po kojoj se plaće više neće moći isplatiti dok se ne uplate svi doprinosi. Svakako da kriteriji (1) korisnosti i (2) mogućnosti plaćanja poreznog obveznika trebaju ostati glavne no ne i jedine poluge pri određivanju pravednog poreza (o ovome detaljnije vidi kod: Kesner–Škreb, Marina, »Pravednost poreza«, u: *Financijska teorija i praksa*, XXVI (2002) 3, str. 713–715). Spomenimo da i »Lisabonski sporazum« u glavi X. pod naslovom »Socijalna politika« (čl. 157.) plaću definira kao »re-

Na istome mjestu stoji da će se onoga »tko ne isplati dio ili cijelu plaću jednomu ili više radnika« kazniti kaznom zatvora do tri godine.⁵⁷ Radi se, dakle, o kaznenome djelu bitne povrede ljudskoga prava na plaću za obavljani posao. Međutim, neki pravni stručnjaci smatraju da bi kažnjavanje neisplate plaće iz bilo kojega razloga bilo protivno čl. 1. Protokola br. 4. uz »Europsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda« koju je Hrvatska ratificirala. Navedenim članom, tumači se, izričito je zabranjeno lišavanje slobode bilo koga samo na temelju nesposobnosti ispunjenja ugovorne obveze (zabrana dužničkoga zatvora). Budući da su ratificirane međunarodne konvencije dio nacionalnoga pravnog poretka, a prema pravnoj su snazi iznad zakona, nesporno je da je takva odredba *Kaznenoga zakona* u suprotnosti s pravnim poretkom Republike Hrvatske.⁵⁸

Zakon također propisuje da će se navedenom kaznom kazniti onaj »tko ne daje podatke ili daje netočne podatke za određivanje plaće i na taj je način ne isplaćuje ili isplaćuje djelomično«.⁵⁹ Ovom se odredbom inkriminira zapošljavanje na crno. Ipak, *Zakon* kaže da »nema kaznenoga djela iz stavka 1. ovoga članka kada je do neisplate došlo zbog nemogućnosti raspolaganja financijskim sredstvima na računu poslodavca ili nedostatka financijskih sredstava na računu poslodavca koji nisu nastali s ciljem izbjegavanja isplate plaće«.⁶⁰ Kod ovoga »ugrađenog mehanizma« ostaje nejasno (1) tko može utvrditi takve *okolnosti* i (2) tko može procijeniti je li poslodavac imao za *cilj* izbjeći isplatu plaće.⁶¹

U svrhu rješavanja radnih sporova početkom 2012. godine u Zagrebu je počeo djelovati prvi Općinski radni sud u Republici Hrvatskoj. Cilj mu je smanjiti broj neriješenih radnih sporova te su pod njegovom nadležnošću sporovi vezani uz ot-

dovnu osnovnu ili najmanju plaću te svaku drugu naknadu u gotovini ili naravi koju radnik prima neposredno ili posredno, od svoga poslodavca, temeljem zaposlenja«.

57 Čl. 132., st. 1. *Kaznenog zakona*. Zanimljivo je ovdje propisanu kaznu zatvora »do tri godine« povezati s odredbom čl. 40. istog *Zakona* u kojem stoji odredba: »Kad zakon za određeno kazneno djelo propisuje kaznu zatvora do tri godine, sud može izreći novčanu kaznu kao glavnu« (str. 4).

58 Tako primjerice u svom radu tumači: Novaković, Nataša, »Neisplata plaća kao kazneno djelo« (<http://www.poslovni.hr/vijesti/neisplata-placa-ka-kazneno-djelo-192503.aspx>, preuzeto: 10. veljače 2012.).

59 Čl. 132., st. 2. *Kaznenog zakona*. Na prekršitelje iz ovoga stavka primjenjuju se odredbe ovoga *Zakona* propisane u čl. 279., st. 1.

60 Čl. 132., st. 3. *Kaznenog zakona*.

61 Ovdje ipak može poslužiti dosadašnja sudska praksa u Republici Hrvatskoj. Naime, Vrhovni sud je u nekoliko navrata ustvrdio da se poslodavac »ne može osloboditi obveze isplate plaće pozivajući se na poteškoće u poslovanju i neostvarene planirane rezultate« niti je to »valjani razlog za smanjenje osnovne plaće radniku« jer se tu radi o poslovnome riziku »i taj rizik [tuženik kao poslodavac, op. a.] ne može osnovano prebaciti na teret radnika smanjujući njegovu propisanu osnovnu plaću«. Isto tako, Vrhovni sud kaže da »blokada poslodavčeva žiroračuna ne oslobađa [...] obveze isplate plaće«, te nastavlja: »Nema zakonske odredbe koja bi određivala oslobađanje poslodavca od te obveze za slučaj blokade računa na kojem su novčana sredstva poslodavca« (usp. Crnić, Ivica, *Zakon o radu primjena u praksi*, Organizator, Zagreb, 2011., str. 95., 99.).

kaze kolektivnih ugovora, izvanredne otkaze te neisplate doprinosa i plaća radnicima.⁶²

6. »*Theoria sine praxi sicut rota sine axi*«?

Što u konačnici reći o *odnosu* pravednosti i prava (teorije) prema ljudskoj osobi kao mjeri dostojanstva rada (praksi)? Nikada se nije toliko govorilo o potrebi poštivanja temeljnih ljudskih prava kao u naše doba. Očito, hrvatsko društvo »ima problem« upravo s pravima, samim time s pravdom i pravednošću te, konačno, pravičnošću kao jednom od važnih korekcija prethodnih dviju vrlina. O pravima se nikada nije toliko raspravljalo kao od trenutka kada su postala »problem«. S druge strane, pitanje o pravdi postavlja se u čitavome području ljudskih odnosa, pa tako i odnosima suprotstavljenih interesa (neosobnog) kapitala i (osobnog) rada. »Taj antagonizam«, kaže Chenu, »ne mogu nikako razriješiti same moralne kreposti time što bi smanjile zavist kod jednih, a gramzivost za dobitkom kod drugih; za to je nužna preobrazba ekonomskih struktura«⁶³ jer se ovdje radi o temeljnim činjenicama ekonomskoga i društvenog uređenja.

Iako je Hrvatska *Ustavom* definirana kao socijalna država, čini se da po pitanju radnika i pravedne plaće živi u okvirima zakonodavstva koje ne želi u punoj mjeri uz gospodarski rast očuvati i socijalnu jednakost. Treba istaknuti da gospodarski rast kojemu se teži, etički gledano, treba osigurati socijalni napredak svima pri čemu se ne smije narušiti moralna i pravno-politička jednakost građana. Tu bi socijalnu jednakost jamčilo povećavanje (sukladno društvenim mogućnostima) radničkih prava, uvođenje veće i sustavnije zaštite radnika i njihovih prava, veći doseg zdravstvenoga osiguranja i socijalnih davanja, smanjivanje razlika u primanjima između stalno i privremeno zaposlenih te povećanje progresivnoga oporezivanja bogatih.⁶⁴

Zakonodavstvu koje nije dovoljno osjetljivo na pitanja socijalne jednakosti potrebno je noveliranje. U tom se smislu hrvatski pravni sustav (osobito *Zakonom o*

62 Radni sud osnovan je jedino u Zagrebu, a sa sindikatima ga je dogovorila bivša Vlada. Tako *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o područjima i sjedištima sudova* (NN 84/11) u čl. 6. c određuje da će radne sporove koji nisu pravomoćno okončani pred Općinskim građanskim sudom u Zagrebu do 31. prosinca 2011., preuzeti Općinski radni sud u Zagrebu. Prema podacima sindikatâ iz 2010. na svim općinskim sudovima u Hrvatskoj bilo je više od 15 000 radnih sporova od čega polovica u Zagrebu. Vrijedi spomenuti i »Izvešće o radu državnih odvjetništava u 2010. godini« u kojem (str. 24) stoji kako je vezano uz »povrede prava na rad i drugih prava iz rada« u 2010. godini podnesena 281 prijava (<http://www.sabor.hr/Default.aspx?art=45523>, preuzeto: 15. veljače 2012.).

63 Chenu, M. –D., *Teologija rada*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008., str. 7. Nije na odmet ovdje spomenuti i pomalo zaboravljeni dokument 2. Opće sinode biskupa (iz 1971.) pod naslovom »Pravednost u svijetu« u kojem se (osobito br. 9) tematizira ovaj spomenuti antagonizam između siromašnih koji bivaju sve siromašniji i bogatih koji se sve više bogate (»Justice in the World« [dostupno mrežno izdanje na engleskome jeziku: <http://www.osjspm.org/document.doc?id=69j>]).

64 U ovome se slažemo s: Biočina, Marko, »Najbogatiji umjesto rasta predlažu pravednost«, u: *Nacional*, br. 848, 14. veljače 2012., str. 40–43.

radu i Kaznenim zakonom) počeo u određenome smislu približavati spomenutomu ustavnom određenju Hrvatske u kojem moraju postojati ustanove koje će se brinuti o socijalnom minimumu (pravednosti) za sve njezine građane. Očito je da raspodjela dohotka posredovana tržištem zanemaruje potrebe građana i uzrokuje neprihvatljive socijalne razlike.⁶⁵ U tom smislu, hrvatsko bi zakonodavstvo trebalo preciznije odrediti kriterije za utvrđivanje odgovornosti za kršenje radničkih prava, a osobito *Ustavom zajamčenih prava* »na zaradu kojom (svaki zaposleni, op. a.) može osigurati sebi i svojoj obitelji slobodan i dostojan život« (čl. 56.). S druge strane, uvažavajući kriterije korisnosti i mogućnosti plaćanja poreznoga obveznika pri određivanju pravednoga poreza, linearno proširiti obujam oporezivanja tako da gubitak onih s većim primanjima bude u (pravednom) srazmjeru s gubitkom onih u najgorem položaju, imajući u vidu da su nejednakosti koje nisu svakome od koristi nepravedne. I, konačno, poticanje zapošljavanja obrazovanih mladih i zabrana diskriminacije mladih na temelju dobi stoji gotovo kao preduvjet njihove uspješne integracije u društvo koje im mora osigurati kvalitetno obrazovanje kao preduvjet ostvarenja prava na rad.

Sve navedeno u duhu je socijalne države koja u svojoj zakonskoj regulativi mora voditi računa o svim svojim građanima, ponajviše o onima u najnepovoljnijem položaju, što je jedan od temeljnih okvira za uspostavu (društvene) pravednosti. U protivnom će teorijske postavke o pravednosti i pravu u odnosu prema ljudskoj osobi kao mjeri dostojanstva rada zaista biti poput točka bez osovine. A čovjek *jest* biće prakse.

Zaključak

Parafrazirajući Rawlsa, na koncu se može ustvrditi da ustavno i zakonsko uređenje (u ovom slučaju pravednosti i prava prema ljudskoj osobi kao mjeri dostojanstva rada) nije pitanje koje se može riješiti samo filozofskom i/li teološkom koncepcijom demokracije niti samo političkim i društvenim analizama bez uzimanja u obzir konkretne političke povijesti i demokratske kulture društva o kojem je riječ.⁶⁶ Danas smo sudionici jedne nakaradne forme demokracije kojoj kronično nedostaje sadržaj u čijem bi se središtu trebala nalaziti pravednost kao prva vrлина (demokratskih) društvenih institucija. Da bi neko demokratsko društvo bilo stabilno, ono mora jamčiti pravičnu jednakost mogućnosti, naročito u odgoju, obrazovanju i radu. Ono mora osigurati primjerenu raspodjelu prihoda i bogatstva koja zadovoljava bitan uvjet liberalizma: svim građanima osigurati univerzalna sredstva koja su za njih nužna kako bi se inteligentno i djelotvorno koristili svojim

65 Usp. Puljiz, Vlado, *nav. dj.*, str. 9. Jedna od dviju ključnih prepreka koje su od samoga početka kočile razvoj demokracije i u SAD-u jest klasni rascjep koji je bio glavnim uzrokom podjela i ogorčenoga antagonizma između pojedinih dijelova američkoga društva (usp. Ali, Tariq, *Obamin sindrom*, Profil, Zagreb, 2011., str. 47.). Nije se moguće se oteti dojmu da i naše iskustvo s demokracijom »pati« od iste boljke.

66 Usp. Rawls, John, *Politički liberalizam*, str. 382.

osnovnim slobodama. »U odsutnosti toga uvjeta«, zaključuje Rawls, »oni bogatiji dominirat će nad onima s manjim prihodima te sve više nadzirati političku moć u vlastitu korist«. ⁶⁷

Bez obzira na sve (političke) manjkavosti, hrvatsko društvo mora poštivati ljudski rad kao izraz čovjekova dostojanstva jer cilj rada uvijek ostaje čovjek, a ne profit. Neisplata pravedno zarađene plaće odraz je nepoštivanja ljudskoga dostojanstva, pri čemu se zaboravlja da nestankom čovjeka nestaje i rad.

The Right to Fair Wages Between Justice and Flawed Legislation

Josip Berdica *

Summary

The paper deals with the relation between justice and Croatian legislation as seen through the prism of the fair wage concept. It aims at problematizing the interconnection between (social) justice as a principle and regulations as practice through their relationship to wages as the fruit of human labour. We make the connection between justice and wages (dynamic justice principle) and justice and legislation because, when it comes to workers and fair wages, we are being faced with legislation that is not as willing to fully preserve social equality as it is willing to preserve economic growth.

Key words: justice, fair wages, dignity, person, labour

⁶⁷ Isto, str. L.

* Dr. sc. Josip Berdica, Faculty of Law, University Josip Juraj Strossmayer of Osijek. Address: Stjepana Radića 13, 31000 Osijek, Croatia. E-mail: jberdica@pravos.hr.